

ספרים חדשים

ישראל והמקרא

יהודה אליצור, מחקרים גיאוגרפיים, היסטוריים והגותיים
הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, התש"ס, עמ' 434.

שילוב לימוד התנ"ך עם המדע אינו זוכה לאהדה מרובה בעולמם של בני הישיבות. ניתן לסמן שלוש סיבות עיקריות, המולידות יחס צונן ואף סולד מהמדע הכרוך בלימוד תנ"ך, כמו: הבלשנות, הארכיאולוגיה וההיסטוריה, וכמובן המדע הנוגע בתורה עצמה.

א. ראשונה בהן הן הצלקות המרובות ששילוב זה הותיר בנפשם של לומדי התורה ובגופה של התורה. המדע אינו רק כלי מחקרי, אלא הוא חלק מתפישת עולם כוללת, בו עומד האדם במרכז, וכושרו המחקרי הוא הקריטריון היחיד לקביעת אמיתות, אף אם הן זמניות בלבד. בשל כך, בבוא המדע לעסוק בעולם הקודש אין הוא חולץ את נעליו, אלא בא אל הקודש פנימה שתוי יין ופרוע ראש. עמדה זו מבקשת לבחון את התנ"ך והמקרא לאור הקריטריון המדעי בלבד, ומבחן זה עושה שמות בעולם אמונה. המדע מתיר לעצמו להכריז כי מקור התורה איננו א-להי, כי אין היא אחודה, כי סגנונה מלמד על השפעות זרות מרובות, כי המסופר בה לא היה ולא נברא; - עד שלא הותיר כמעט אבן מיסוד האמונה הנאמנה. המקרא צייר את דמות התורה בסדר הגודל שלו בלבד, לאמור: המקרא הוא פרי יצירת האדם, שהושפע מגורמים שונים ומעולמות סביבתיים, ועל כן יש להפקיע מכתבי הקודש את קדושתם. למעלה מזו, גם לאותן אבנים בודדות שהותיר על כן העניק משמעות שונה, וגימד את קומתם לקומת יצירה אנושית, שהיא ראויה לעיסוק אך ורק בתור שכזו, אך אין בה את אותה השראת הרוח הנתבעת מכתבי הקודש.

ב. סיבה שניה היא התמורה המצומצמת מעיסוק זה. גם אותם תחומים של מדע העשויים לסייע בעד הבנת הרקע ההיסטורי של התורה, וממילא להביא גם להבנת יתר של פשוטי המקראות, אינם זוכים ליוקרה מרובה, בשל העובדה שהיחס בין ההשקעה לבין התמורה נראה דל מידי. אין זה ברור כלל איזו משמעות יש לעובדה כי אפק המקראית היא בסביבות ראש העין, וכי קרב קרקר אכן התקיים, והוא רמוז בהפסקת האש שבין ארם וישראל בימי אחאב. אנו רגילים לבקש בתנ"ך את ענייני התוכן והמהות, את הבשורה הא-להית ואת הדרך הראויה שיבור לו האדם, ודומה שאלו אינם מוצאים בשורה בפירות המחקר המדעי. שאלת ההיסטוריה והארכיאולוגיה מצטיירת בעיני רבים בתור פולקלור, אך אין בה כדי לטעת בלב הלומד אמונה גדולה יותר ויראת שמיים, ועל כן אין להשקיע משאבים מרבים בידיעתן.

ג. סיבה שלישית היא חוסר הידע. כדי לעשות שימוש בסיסי בידע המדעי יש לדעת אותו, והשליטה באוצרות הידע האנושי מחייבת היענות מלימוד תורה אל עבר תחומים המוגדרים כרקחות וכטבחות. כאן אנו באים למעגל סגור - חוסר הידע מוריד בערך, ובשל כך קטן העיסוק וגדל חוסר הידע וחוזר חלילה.

מעל לכל מרחף היחס הכללי למדע, בעיקר בתחום מדעי הרוח, שהוא זמני ומשתנה, וכפוף לשינויות בני אדם. חלק ניכר מהארכיאולוגיה נתון לשרירות הלב של הארכיאולוג, ואין מדובר במדע אלא באצטלה מדעית הפושטת טלפיה וטוענת שהיא אובייקטיבית, אך אין זה נכון כלל ועיקר. יסודות רבים משתנים מעיר לעיר ומזמן לזמן, ולא ניתן לבסס לימוד תורת נצח על אדני מציאות משתנה.

עמדה שוללת זו, נושא בחובה ברכה וקללה. הברכה טמונה בהימנעות מנפילה בנזקי המדע ובטעויותיו, והעמדת לימוד תורה על אדני הקודש בלבד. הקללה היא באיבוד נדבך מרכזי אשר יכול היה, לו היה מקפיד לשמור על תחומו ומסגרתו, להוסיף משקל ועומק נכבד ללימוד התנ"ך, ולהוציא את התנ"ך מעולם הספר לעולם החיים.

הספר המקבץ מאמרים רבים מתקופות שונות של מורנו פרופ' יהודה אליצור, מציג את צד הברכה שבעיסוק המדעי. פרופ' אליצור, שיראתו קדמה לחכמתו, מורה דרך לרבים כיצד ניתן לקטוף את פירות המדע בלי להרעיל את הנפש בגינותיו, וכיצד ניתן לזרוק את קליפתו ולאכול את תוכו. בדרכו המיוחדת לו הוא מסיר פחדים ויראות מפני המדע, וחושף כלים ודרכים בהם ניתן לעמוד טוב יותר על רצון ריבונו של עולם בעזרת העיניים המדעיות המסייעות ללמוד את הדברים.

מה יכולה אמת המידה המדעית ללמדנו לדעתו של פרופ' אליצור?
הכרת הגיאוגרפיה של ארץ ישראל יכולה לעמוד על טיבה של ההליכה מקדם וההסעה מקדמונו של עולם (במאמר: "מקדם - תיבה שפשוטה כמדרשה"); היא מחזקת את הראייה המעגלית של סיפורים במקרא, ומתברכת מהעובדה כי שני מקומות שונים קרויים באותו שם ("אבן העזר"); לכך כמובן גם השפעות הלכתיות משמעותיות ("משנת הגבולין"; "גבולות הארץ במסורת ישראל"). הכרת ההיסטוריה הקדומה מסייעת בידינו להבין את פרשת מגדל בבל ואת חלומו של יעקב הדומה לה ("מגדל בבל וסולם יעקב"); זמנה ומעמדה של יציאת מצרים ("יציאת מצרים לאור ההיסטוריה"); שליטה בדרכים האליליות מיטיבות לבאר כיצד מתפלמס הכתוב בפולמוס עוקצני עם עבודת האלילים דווקא על פי דרכה ("ארון ד' בארץ פלשתים"); הכרת מאבקי האימפריות מקל על ביאור כותרת קשה בישעיהו ("בשנת בא תרתן אשדודה") ומעניקה פרשנות אחרת לנבואה. הבנה אסטרטגית מעמיקה מלמדת אותנו על ייחוד סגנונו של התנ"ך, שאף שהאסטרטגיה עמדה בצילו, לא אליה הוא שת את לבו ("הנחיות אסטרטגיות בספר יהושע", "תכנית כיבוש הארץ בספר יהושע"). שליטה ביסודות הארכיאולוגיה מסייעות לתחום את תחומה, ובתוך תחום זה ליהנות מפירות מחקרה ("לפרשת חצור") ועוד ועוד.

למעלה מכך, תשומת לב לסוגיות בהן עסקה ביקורת המקרא עשויה דווקא להבליט את טעויותיה, ולהוציא יקר מזולל, על ידי הבחנה מדוקדקת בחידושי המקרא. כזו היא סוגיית היחס שבין רשימות הכיבוש שבספר שופטים לבין אלו שבספר יהושע ("שופטים פרק א"); עוד יכולה היא ללמד על דרכו של המקרא ועל יסודות אותם הוא מבקש ללמד בסיפור הכיבוש ("שני כתובים סמוכים המכחישים זה את זה"); גם התמודדות עם טענות מוסריות חוץ מקראיות עשויות להבהיר את דרכה של תורה, וזאת לא בדרך אפולוגטית כי אם בכיוון לפשוטו של מקרא ("המלחמה בעמלק"); יותר מכל, בעצם ההתמודדות עם בית המדרש החוץ-מקראי מתבאר ייחודי המוסרי של המקרא, דווקא דרך שפיטתו את דמויותיו בהיבט הנבואי הפנימי ("דמותו של דוד לאור ההיסטוריוסופיה המקראית"); "פרשת דוד ובת שבע והמבוכה המוסרית של דורנו". גם העוסק בניתוח הספרותי יוצא נשכר, והרבה גופי אמונה מתבררים לו על ידי תשומת לב לאורך פרשיות ומיקומן ("יפתח בדורו כשמואל בדורו"); הלשון אף היא מלמדת דברים הרבה, ומיישבת סתירות מדומות בין פרשיות, ואף מגדילה לעשות בביאור תוכנה הפנימי של הפרשה ("הנער המגיד ומשפטו בצקלג").

כל זה - במאמרים קצרים יחסית, בהם מועט מחזיק את המרובה. וביניה וביניה פרושות פרשנויות מרתקות לענייני התורה, שאף שלא המפגש עם המדע הוא מולידן, ההתבוננות הנקייה בפשוטו של מקרא אף היא פרי דרכו של מלמד המקרא הגדול. ולא די בכך שהגדיל

פרופ' אליצור לבאר בדרך זו את הדברים, כי אם גם התבונן על פועלו מבחוץ וניסח את עיקרי תפישתו במאמר הפותח קובץ מאמרים זה "אמונה ומדע בפרשנות המקרא: עקרונות תחומים ומגמות".

מורה דרך לרבים היה ר' יהודה, ומשכין שלום בין יריבים. פעולתו המבורכת הקטינה את המתח בין המדע לבין לומדי המקרא, והגדילה תורה והאדירתה. חלק ניכר מפירות הקטנת המתח משמש היום את לומדי המקרא בבתי מדרש שונים, ומגדיל לעשות בתחיית לימוד התורה. למעלה מכך, תרבות הטיול עם ספר התנ"ך, והחיאת הסיפורים המסופרים בו, אף הם זכו לתרומה משמעותית בדרכו של פרופ' אליצור. קובץ מאמרים זה הוא עדות חיה לעולם שעוד לא נפתח דיו, ושעוד נכונו לו יעדים גדולים, ככל שירבו בתוכנו תלמידי חכמים שיראתם קודמת לחכמתם הרואים בקובץ זה מופת ודגל לילך אחריו. המבקש לדעת את שניתן להפיק מהעולם המדעי ילך לו אל המאמרים בקובץ זה וימצא את אשר הוא מבקש.

י"ש

מבשר

'מבשר' - עיונים בטלוויזיה, קולנוע ויהדות, קובץ מאמרים בעריכת יצחק שי רקנטי, בהוצאת 'מעלה', בית ספר לטלוויזיה לקולנוע ולאמנות, ירושלים, גיליון מס' 1, שבט תשס"א.

שאלת היחס שבין האמונה לבין האמנות, היא מן השאלות הקשות ומן האתגרים הגדולים של דורנו. בשנים האחרונות ניכרת נטייה גוברת של נוער שומר מצוות לעיסוק באמנות, לתחומיה השונים, והדבר מעלה על סדר היום שאלות נוקבות וקשות. השאלות הראשונות, העולות באופן ספונטני, הן שאלות של צניעות. מה מותר ומה אסור ליצור, להשמיע ולהראות. רבים זוכרים את אשר אירע לפני מספר שנים ב'מעלה', כאשר הוצג שם סרט בלתי צנוע, ואת הטלטלה הקשה - ובדיעבד, המבורכת - שעבר המוסד כתוצאה מכך. אולם ברור ששאלות אלה, עם כל חשיבותן, אינן אלא קצה הקרחון של ההתמודדות המלווה את העיסוק באמנות.

השאלה הראשונה היא עצם העיסוק באמנות. האם דבר זה נצרך או שאין בו אלא דברי הבל ומושב לצים? האם יש בכוחה של האמנות לתרום לעבודת ה' של היוצר או של המשתמש, בין אם הוא מאזין ובין אם הוא צופה? האם העיסוק באמנות הוא עוד סוג של היגררות אחר תרבות המערב, אשר מלכתחילה יש לפוסלו, ובדיעבד יש להציב בפניו גבולות, או, שמא, כלי חזק ועמוק לביטוי עולמה של תורה ולהפנמה של תכניה? האם היא רק כלי יעיל להעברת מסרים אל הציבור שאינו שומר מצוות או גם אמצעי רב עוצמה להעמקת החינוך בתוך המחנה פנימה? ובאם נעסוק באמנות, מהם התכנים הראויים לעיסוק? האם רק תכנים מובהקים של קודש, או, לחילופין, אפילו מפגש עם חיבוטי הנפש של ההתמודדות עם החטא, או שמא, נעצור את עצמנו בהתייחסות לעולם החול, אשר בין הקודש לבין החטא? לאחר מכן עולה שאלה שנייה: באם נניח כי העיסוק באמנות חשוב הוא, מיד עולה שאלה הפוכה: מדוע כה דל עיסוק זה בין לומדי התורה? האם זוהי בעיה טכנית בלבד, של מודעות ומוטיבציה, או שמא נחשפת כאן בעיה עמוקה הרבה יותר, של קושי להתחבר אל ה'אני ולהעלות בכנות ובאומץ את מחשבותיו והגיגיו, רגשותיו והלך נפשו? או שמא עולה כאן פחד מפני מה שיעלה על פני השטח ברגע בו ירשה היוצר לעצמו להיות מודע ל'אני שלו? ומאידך גיסא, האם דרך הלימוד והחינוך הנהוגה אצלנו אכן מתאימה למי שעוסק או מבקש לעסוק ביצירה? ושמא, אולי ההתמודדות עם שאלה זו תגלה דרך חדשה בחינוך, שיהיה בה כדי לענות על הבעיות החינוכיות העולות על סדר יומנו בשנים האחרונות?

ושלישית: כיצד יש להתייחס אל כל צורות הביטוי של האומנויות השונות? האם כל צורת ביטוי (ז'אנר, בלע"ז, או סוגה, בעברית) כשרה וראויה לבוא בקהל? האם כל צורה כזאת היא אך ורק כלי, אשר תפקידו הוא רק למלא אותנו בתוכן מתאים, או ישנו מצב בו "הכלי הוא המסר" ומתוך כך יש לבקר גם את הכלים עצמם? ומתוך כך, האם יש מקום לביטוי אומנותי של סיפורי התנ"ך, למשל, או אגדות חז"ל? האם אין סכנת הסילוף או הרידוד והשיטוח אורבת לפתחו של היוצר בתחום זה?

רביעית, אין להתעלם מכך שהאומנויות השונות התפתחו בתרבות המערבית, אשר שורשיה העמוקים הם ביוון האלילית ובאירופה הנוצרית. כיצד נדע לסנן את השפעותיהן בשעה שאנו עוסקים באמנות? הרי המוסיקה הקלאסית התפתחה מן המוסיקה הכנסייתית, והתיאטרון - מן התיאטראות של יוון, ואף רבים מן הסמלים העוברים כחוט השני באומנויות השונות נותנים ביטוי לתפיסות אליליות או נוצריות? כיצד ניתן להתמודד עם כל זאת?

רק בסוף הרשימה, ובשיאו של הדיון, נוכל לשים את שאלת הגבולות, אשר היא שאלה קשה מאד עבור מי שלא התמודד עם כל השאלות הראשונות, ודומה כי היא מאבדת את רוב עוקציה לאחר הדיון בהן. כי אם האמנות מבטאת עולם עמוק של אמונה, טבעי הוא שיוצר כזה לא יזדקק לחומר מעולמו של היצר. "שרי קודש יהיו שרי קודש". ואם בוחרים אנו כלי

ביטוי יותר עדינים ומופשטים, ממילא אין אנו נזקקים כל כך לשאלת הגבולות בתחומי הצניעות או האלילות.

אל מול עוצמתן של השאלות, זועק לשמים הצורך בגיבושה של משנה סדורה. כמובן, לנושא אשר בית המדרש לא נדרש להתמודד עמו במשך אלפיים שנות גלות, לא ניתן לייצר תשובות מן המוכן. אולם עצם העלאת השאלות על סדר היום, ומתן תשובות הבאות מתוך מחשבה של עומק, הן בעיון התורני והן בהבנה המקצועית של הנושאים, יש בכוחה לתרום תרומה מכרעת לבירור, ואף למתן תשובות ראויות.

מתוך כך מתבררת חשיבותו של הקובץ אשר על שולחנו: "מבסרט" - גיליון מס' 1. הרב מרדכי ורדי, ראש בית המדרש של 'מעלה', מברר את מקומה של היצירה בעולמה של תורה. הרב שי פירון מברר את מקומו של השימוש במדיה הטלוויזיונית, החזותית (ומעניין יהיה להשוות בין מאמר זה לבין מאמרו של הרב משה לוונטהל בגיליון זה של 'צהר'). אהוד טוקטלי קורא לתכנן את דרכי השימוש במדיה של העתיד, שאולי מתאימה לעולמנו הרוחני יותר מאשר המדיה של היום. אודי ליאון מבקש להתמודד חינוכית עם שאלת הגבולות. והרב בני לאו מצד אחד, ויובל ריבלין מצד שני, מחפשים את הדרך לבטא תכנים תורניים באמצעות המדיה.

ברכה לעצמו קובע מאמרו הקצר של שי צ'רקה, המוכר לכולנו מציורי הקומיקס של 'בבא'. השימוש בקומיקס לשם העברת מסרים תורניים דורש דיון לעצמו, ואין מקומו כאן. אולם שי פותח במאמר זה צוהר מרתק אל המסרים הנוצריים הסמויים, החבויים בציורים עממיים תמימים, תוך הצגת השקפת העולם שהם מבטאים. מתוך כך הוא מציג את האלטרנטיבה: רישומים המבוססים על מדרשי חז"ל.

לסיום, יש להזכיר את דרשתו של מרן הרב קוק זצ"ל על הפסוק: "על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון, הרימי בכוח קולך מבשרת ירושלים". מבשרת ציון - גאולת החול - עומדת במקום נמוך מידי. על כן עליה לעלות על הר גבוה ולהעפיל לפסגות רוחניות גבוהות, החסרות בה. לעומתה, מבשרת ירושלים - גאולת הקודש - נעדרת כוח של ממש. על כן עליה להרים בכוח את קולה. חוברת זו - מבסרט, והבאות אחריה - נקווה כי אכן תימצא מבשרת את דרכה של האמונת האמונית.

ע"א

התורה והארץ - חלק ו' - שביעית

"התורה והארץ" - חלק ו', מאמרים ותשובות בהלכות שביעית, בעריכת הרב יואל פרידמן, בהוצאת מכון התורה והארץ, כפר דרום, אייר תשס"א.

כל שנת שמיטה מניבה יבול עשיר של "פירות שביעית" בתחום הספרות התורנית. סיבות רבות לכך: השמיטה חוזרת ובאה אחת לשבע שנים, ובכך מופקעת מן השגרה המאפיינת את המצוות האחרות בתורה. השמיטה מקיפה תחומים כה רבים בחיים, הן בחקלאות, הן בצרכנות והן בכלכלה. ובנוסף לכל זאת, המחלוקת המלווה את דרכי שמירתה מביאה - בצד הנימות הקשות והצורמות של ביזוי תלמידי חכמים ועלבונה של תורה - לתוספת ענין ובידור. בתוך ספרות עשירה זו, יש משמעות מיוחדת לספרות השו"ת. הבדל גדול יש בין ספרי פסק ולמדנות לבין ספרי שו"ת. ספרי הפסק מבקשים להקיף מכלול של נושאים. ספרי הלמדנות בוחרים נושאים לפי מדת העומק והענין הלמדני המצויים בהם. ואילו ספרי השו"ת הם בבואה של החיים המעשיים, המבקשים את הדרכתה של תורה. מבחינה זאת, המבט על ספרי השו"ת יכול להצביע על שינויי מגמות ודגשים ביישומה של ההלכה בחיים. המעיין בספרות השמיטה לדורותיה, יוכל לשים לב בנקל לכך שהיא עברה שינוי דגש משמעותי ביותר. בדורות הראשונים של ההתיישבות בארץ, עמדו השאלות החקלאיות במרכז של התודעה, וממילא גם עיקרה של הספרות ההלכתית הוקדש לשאלות אלה. לדוגמא, המעיין בשו"ת משפט כהן, למרן הרב קוק זצ"ל (סי' נח-פח), וכן בשו"ת הר צבי, להגרצ"פ פראנק, בחלק העוסק בהלכות שביעית (זרעים ח"ב סי' לא-ס) יראה שהרוב המכריע של התשובות עוסק בשאלותיהם של חקלאים. גם המעיין בחוזרי הרבנות הראשית לשנת השמיטה תשי"ט (בקובץ "בצאת השנה") יראה שרובם המכריע של החוזרים עוסקים בהוראות לחקלאים. ואף המעיין בשו"ת "באהלה של תורה" (חלק ג' - שביעית, מאת הרב יעקב אריאל) יראה שאף שהוא מכיל מספר גדול יותר של שאלות העוסקות בדיני היבול, רובן הן שאלות שנשאלו על ידי חקלאים, ואך מיעוטן על ידי צרכנים. בשמיטות האחרונות, לעומת זאת, בולט מאד העיסוק בשאלות של צרכנות. ספר זה - "התורה והארץ" חלק ו', העוסק רובו כולו בשאלות שעלו על שולחנם של רבני מכון התורה והארץ בשמיטה זו - כמעט כולו מוקדש לשאלות של צרכנים. שמונה מאמרים בלבד עוסקים במלאכות החקלאיות, לעומת למעלה משלושים מאמרים העוסקים בשאלות של צרכנים: ספיחין וקדושת שביעית.

דומה כי ספר זה מעיד על שתי תופעות בולטות: תופעה אחת היא מיצוי הדיון בשאלות החקלאיות. לאחר שבשמיטות הקודמות נכתב כל כך הרבה על דיני המלאכות, מורגש כי השאלות חוזרות על עצמן, ואף ש"אין בית המדרש בלא חידוש", דומה כי קשה להוסיף ולחדש לאחר כל מה שנכתב, נתברר, ואף נקבע כנוהג בין החקלאים. תופעה שנייה היא תהליך ההתנתקות מן הקרקע, העובר על החברה הישראלית כולה. מספרם של החקלאים הולך ויורד, ומספרם של רבי הקומות וגורדי השחקים - הולך ועולה. פרדסים ומטעים נעקרים, ובמקומם נסללים כבישים ונבנים קניונים. כך הולך וצומח עם תלוש מן הקרקע, שאף שאלותיו ההלכתיות הולכות ונעשות תלושות מן האדמה, ולכל היותר הוא מוצא מקום להתגדר בשאלת הגידול בחממה, במצע-גידול המנותק מן הקרקע. הבצורת המתמשכת והמחסור החרף במים, מחד גיסא, והעברת ענפי גידול רבים לשכנים הערבים, הן בארץ ישראל המערבית והן בעבר הירדן, מאיצות את התהליך שבו שמיטת הקרקעות עלולה לחזור ולהיות "הלכתא למשיחא", כאשר לא נותר בידינו אלא "זכר לשביעית" בדמות שמירת שמיטה בגינות הנוי. האם זהו חזון השמיטה בארץ ישראל הקמה לתחייה מתוך שממות הגלות? בצד זה ניתן לעמוד על תופעה נוספת, העולה מתוך דפי הספר. בשמיטות הקודמות, היה הציבור הדתי-לאומי עסוק בשאלות החקלאיות, וזאת בזכות המספר הגדול, יחסית של חקלאים חובשי כיפות סרוגות. שאלות הצרכנות וקדושת פירות שביעית לא עלו על שולחנם של אנשי הצינונות הדתית, שרובם המכריע נהג להסתמך על היתר המכירה. מי שהוטרד מן השאלות הצרכניות היה הציבור החרדי, שאף הרבה להשתמש בפירות מאוצר בית דין. בשמיטה זו ניכר היפוך מגמה. הציבור החרדי נזקק יותר ויותר לתוצרת נכרית, גם כאשר עומדת לפניו הברירה להשתמש בתוצרת יהודית כשרה בתכלית, שגדלה בקדושת שביעית. וכאשר עומדת בפניו האפשרות לייבא תוצרת מחו"ל, שאין בה קדושת שביעית אף לנוהגים קדושה בפירות נכרים - הוא מעדיף אותה עוד יותר. כתוצאה מכך, שאלות של קדושת שביעית עולות פחות על שולחנו של הצרכן החרדי בשמיטה זו. מאידך גיסא, בריכוזים הגדולים של הציבור הדתי-לאומי, ישנה התעוררות גדולה לשימוש בפירות שיש בהם קדושת שביעית, המשוקים באמצעות "אוצר הארץ". לכן, עולה וגובר משקלן של שאלות אלו בפסיקה של רבני מכון התורה והארץ.

בצד הכאב על הניתוק המסתמן מן הקרקע הפיסית, שמח הלב על העמקת האחיזה בקרקע הרוחנית. תורת החיים יורדת אל המציאות של ימינו אלה ומתייחסת אליה בהרחבה הנדרשת. כך עוסקים שני מאמרים בפיתוח שטח, כהכנה לבנייה או לאחריה. מאמרים אחרים עוסקים במשמעותו המעשית של ראש השנה לשביעית בשנים בהם פירות רבים מבשילים במהלך הסתיו והחורף. אחרים עוסקים בבעיה ייחודית לשמיטה בחברת שפע, כשלנו, והיא: הטיפול בשאריות מזון. עוד מאמרים עוסקים באיסור סחורה ומשמעותו בכלכלה המודרנית.

המיוחד בקובץ זה, שאינו מצטמצם רק בשאלות הלכתיות אלא מתפרס מעלה ומטה בשני שערים ייחודיים: שער הפתיחה - העוסק בהיבטים רעיוניים של שמיטת קרקע ושמיטת כספים, ושער הסיום - בו מאמרים מקצועיים המבארים את המשמעות המדעית והמעשית של יישום הלכות השמיטה במצע המנותק, במטע ובשוק.

עם כל זאת, גדולה אמונתנו כי עוד נזכה לראות את חזון קיום השמיטה, על כל כלליה ופרטיה, בחקלאות יהודית המתרחבת על כל חלקי ארץ ישראל, בהם תנהג שנת השבע מן התורה, אי"ה בקרוב.

ע"א

המשתתפים בנ'ל'יון

הרב שלמה אבינר	רב היישוב בית-אל וראש ישיבת "עטרת כהנים", ירושלים
הרב מיכאל אברהם	ר"מ בישיבת ההסדר ירוחם
הרב שלמה אישון	רב מזרח העיר רעננה וראש מכון "כתר", קדומים
הרב יעקב אפשטיין	מכון התורה והארץ, כפר דרום
הרב יעקב אריאל	רב העיר רמת-גן
הרב גבריאל גולדמן	רב היישוב כפר אדומים ור"מ בישיבת "נתיבות יוסף", מצפה יריחו
בצלאל גנז	תלמיד ישיבת גור, ירושלים
הרב יהושע שלמה ון דייק	ר"מ במכינה "בני דוד", עלי
הרב צחי להמן	ראש כולל "עלי-אריאל", עלי
הרב משה דוד מכבי לוונטהל	ר"מ בישיבת "שערי מבושרת ציון", ירושלים
חיים נבון	ישיבת "הר עציון", אלון שבות
הרב ברוך קהת	ר"מ בישיבת ההסדר "אור עציון", מרכז שפירא
הרב ישראל רוזן	ראש מכון צומ"ת, אלון שבות
אבי רט	מכון ש"י, אוניברסיטת בר-אילן
אברהם ישראל שריר	כולל "ארץ חמדה", ירושלים